

BAĞLI SÖZCE

ve

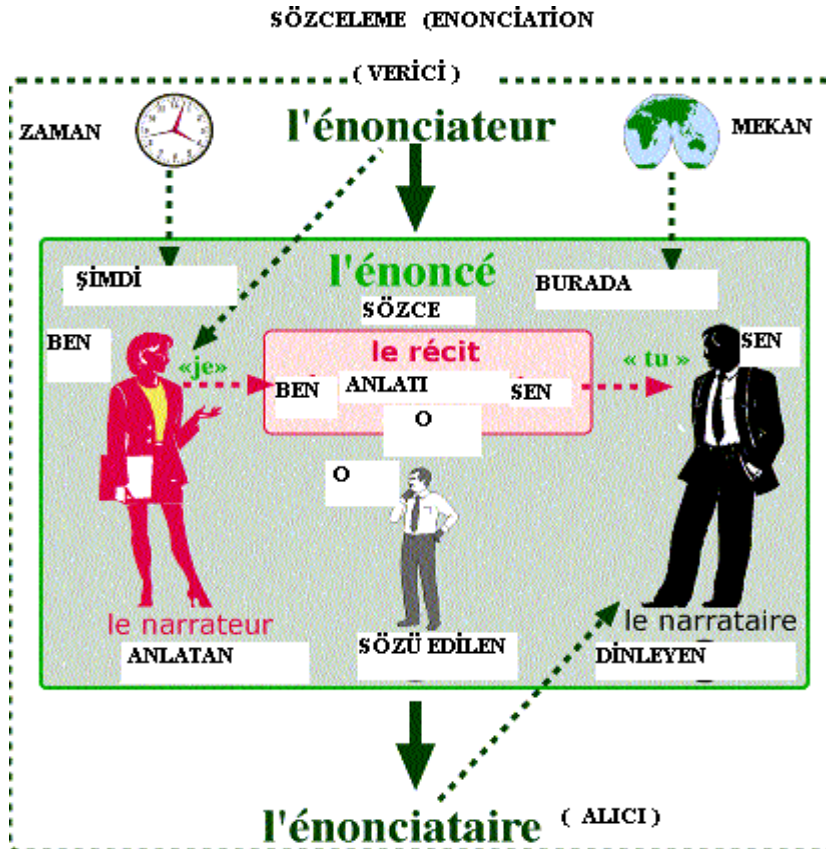
KOPMUŞ SÖZCE

Doğrusu, bizlere post-modern edebiyat incelemeleri sunan ya da yapısal analiz yapan araştırmacılara hayran olmamak mümkün değil! Yurdumuzda bu işler için gereken en temel kavramlar ortaya konulup tartışılmadan bu işleri başarmak bir dehâ işi olsa gerek! Bundan dolayı biz basit işlerimize dönelim.

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Sözceleme , bir sözün belli bir zaman ve mekanda üretilmesi olgusudur. Belli bir **kişi**, belli bir **anda**, belli bir **yerde**, belli bir **dinleyiciye** karşı belli bir **söz** üretir. "Sözceleme hali" denilen bu olgu, şu beş unsuru ifade eder: **1) söyleyen, 2) dinleyen, 3) zaman, 4) mekan, 5) mesaj.**

Kısaca sözceleme, sözün söyleniş şartları içinde kavranmasıdır. Bunu şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

(Not: Tablo, Guy Spielmann'ın "Documents Pédagogiques"inden alınmıştır.)

Sözceleme kavramı şöyle bir düşüncenin ürünüdür: Ortada bir söz varsa orada mutlaka konuşan birisi (énonciateur) ile dinleyen birisi (énonciataire) vardır ve bir de kendisinden söz edilen bir konunun (mesaj) bulunması gerekir. **Böyle bir bağlamda ifade edilen mesaj yani söz "sözce" adını alır.** Bu durumda konuşan birinci şahıs "ben", dinleyen ikinci şahıs "sen", kendisinden söz edilen üçüncü şahıs yahut nesne "o" olarak kabul edilir. Bununla birlikte, burada konuşan ve dinleyen dediklerimiz, kişiler değil, mantıkî zorunluluklardır, yani sözün doğru anına bağlı **roller**dir:

"Su yüz derecede kaynar."

sözünde ne "ben", ne "sen", ne konuşan ne de dinleyen ifade edilmiştir ama mantıkî olarak, dolaylı olarak onların bulunması gerektiğini biliriz.

Bildirişimde "Ben, sen, o" her sözün dayandığı temel unsurlardır. Buradaki "ben" ve "sen" zamirleri mutlaka konuşan ve dinleyen (énonciateur / énonciataire) çiftine atıfta bulunmaz, göndermede bulunmaz. İfade edilmese de kapalı olarak, her söz için bir üretim anı vardır. Her sözün önünde adeta bir

[Ben diyorum ki]

sözü vardır. Buradaki "Ben", **konuşanı** (énonciateur) ve **söz anını** (**şimdiki zaman**) ifade eder.¹ **Ancak "ben" canlı bir varlığı değil, sadece "birinci şahıs"ı gösterir. Söz anı, kronolojik "şimdiki zaman"ı göstermez, sözceleme anı ile sözcenin şimdiki zamanının ayniliğini, çakışmasını ifade eder. Yani sözcelemenin şimdiki zamanı ile, sözcenin şimdiki zamanı aynı zamanı gösterir:**

"Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum."
Mustafa Kemal

Bu sözün sözceleme zamanı "25 Nisan 1915"tir, sözcenin zamanı da "25 Nisan 1915"tir.

Sözce, sözcelemenin neticesinde ortaya çıkan üründür. Meselâ *mesaj, metin, edebî eser* birer söylenmiş söz, birer üründür. Bu ürünler, artık onu söyleyene ve söylediği zaman ve mekâna bağlı değildir, o artık insan unsurundan bağımsız bir söz olgusu, bir fenomen haline gelmiştir. Buna karşılık sözceleme bir **akt halinde üründür**, belli bir zamana ve mekana bağlı olduğundan tekrarlanması mümkün değildir. **Bir söz söylendiği zaman hem söz aktı yerine getirilmiş olur, hem bir söz üretilmiş olur.**

Her bildirişimde, yazılı olduğu kadar, sözlü bildirişimde de aynı zamanda bir sözce ve bir sözceleme bulunur. Sözceleme ile sözce arasındaki ilişki, fabrika ile ürün arasındaki ilişkiye benzer. Sözce, bir konuşma halinin dilbilimsel sonucu, üründür yani telaffuz edilmiş söz yahut yazılmış metindir. Dil bilgisi esas olarak sözceyi inceler, bununla birlikte zaman zaman söz anını da hesaba katmak zorunda kalır.

¹ Spielmann, s.3.

Sözceleme Hâli: Bir sözün söyleniş yahut bir metnin üretiliş şartlarını ifade eder. Sözceleme Hâli, *Kim söylüyor? Kime söylüyor? Hangi şartlar içinde söylüyor?* soruları sorularak tespit edilir.

Özetleyecek olursak **sözceleme**, sözün söyleniş şartları içinde kavranmasıdır, **sözce** ise bu şartlar içinde doğmuş olan sözdür, mesajdır.

Çağımızda dil bilginleri, **iki tip sözce** olduğunu fark etmişlerdir. **Bu ayırımının iyi anlaşılması, yeni dil ve edebiyat bilgilerinin doğru anlaşılması için kaçınılmazdır:**

- 1) Bazı sözceler, üretildiği yerin ve zamanın yani sözceleme anının izlerini taşırlar.
- 2) Bazı sözceler ise üretildiği yerin ve zamanın yani sözceleme anının izlerini taşımazlar.

Birinci gruba giren sözcelere, söylem (discours), ikinci gruba giren sözcelere anlatı (recit) denir.

Şimdi bu iki tip sözceyi açıklayalım:

I) **SÖZCELEME HALİNE BAĞLI SÖZCE**

(Énoncé ancré): Söyleme anının izlerini (embrayeur) taşıyan sözcüdür. «Ben burada oturuyorum.» sözünde «ben» ve «burada» kelimelerinin anlamı söylendiği yere bağlıdır yani söyleyene ve söylendiği yere bağımlı olarak anlam kazanırlar. Sözceleme halinin en az bir belirtisini taşıyan sözceye «BAĞLI SÖZCE» denir.

ÖRNEK :

SÖZCELEME ANINA BAĞLI SÖZCE

SÖZÜN SÖYLENME ŞARTLARI:

- Zaman: 26 Ağustos 2008
- Mekan: İzmir Saat Kulesi Yanı
- Söyleyen: Ali Çalışkan
- Dinleyen: Mehmet Doğru

Söylenen söz (S Ö Z C E):
"Yarın seni burada bekleyeceğim."

Bu örnekteki «Yarın seni burada bekleyeceğim.» sözcüğü, söylendiği anın, **sözceleme halinin** belirtilerini taşımaktadır :

- « **YARIN** » **ZARFI** : Sözceleme anına bağlı bir zaman belirtisidir, bu söz 26 Ağustos 2008'de söylendiğine göre, «yarın» zarfının anlamı 27 Ağustos 2008 »dir.
- « **-İM** » **EKİ** : Birinci tekil şahıs belirtisidir ve söyleyeni (enonciateur) gösterir. Bu sözün anlamı, burada söylenme şartlarına göre Ali Çalışkan'dır.

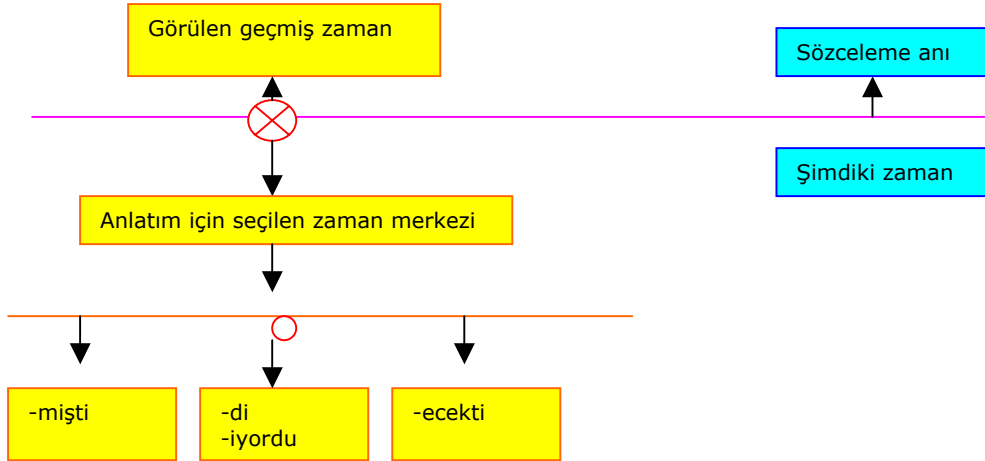
Verdiğimiz ilk örnekte sözce, sözceleme şartlarına göndermede bulunuyordu. Bu örnekteki sözcede ise sözceleme haline hiçbir gönderme yapılmamıştır. **Bununla birlikte** bu durumda dikkatli olmamız lazımdır : **Sözcede sözceleme halinin hiçbir belirtisi olmasa da SÖZÜN SÖYLENME ŞARTLARI yani SÖZCELEME HALİ vardır.** Yani söze yansımamış olsa da örneğimizdeki sözün bir söyleyeni, bir dinleyeni, bir söylenme yeri, bir söylenme zamanı vardır.

« Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'i düşman işgalinden kurtardı.» sözcesinin **sözceleme hali**, şu öğeleri içine alır :

- ***SÖYLEYEN (enonciateur) : Ali Çalışkan'dır.**
- ***DİNLEYEN (destinataire) : Mehmet Doğru'dur.**
- ***SÖZCELEME YERİ : İzmir Saat Kulesi yanı.**
- ***SÖZCELEME ZAMANI :26 Ağustos 2008**

Görüldüğü gibi SÖZCELEME HALİNDEN KOPMUŞ SÖZCE'ler sözceleme haline göndermede bulunmasa da bir sözceleme hali içinde doğmuşlardır ve onların da bir sözceleme hali vardır. Ancak kopmuş sözcelerde bu haller daima belirgin olmayabilir : Mesela « Ak akçe kara gün içindir. » atasözünde bu şartlar rol olarak vardır ama, belirgin değildir.

Kopmuş sözceler genel olarak « görülen geçmiş zaman »ın üçüncü şahısla anlatılan metinlerdir. Romanlarda, tarih metinlerinde kullanılır. Bu metinlerde anlatılan şey ile anlatan arasında bir zaman mesafesi bulunur. Kopmuş sözcelerde zaman sistemi, « görülen geçmiş zaman» etrafında kurulur : Sözceleme anının gersinde kalan geçmiş zaman içindeki bir an merkez olarak alınır, bunun öncesi geçmiş, sonrası gelecek olarak kabul edilir :

Bağlı ve kopmuş sözceler, aynı metinde yer alabilir. Meselâ roman ve hikâyelerde hem bağlı sözcelere, hem kopmuş sözcelere rastlanır.

Sözceleme anına bağlı şartlar, şahıs belirtileri, zaman ve mekan belirtileri, duygu ve hüküm belirtileri tarafından sözcüye yansıtılır. Yazılı bir sözcede (mesela bir metinde) sözceleme hali üç yönlü olarak (şahıs, zaman, mekan) fizikî olarak algılanabilir durumda değildir. Yazılı bir sözcede bunlar ancak yazıya yansıyan **sözceleme izleri**

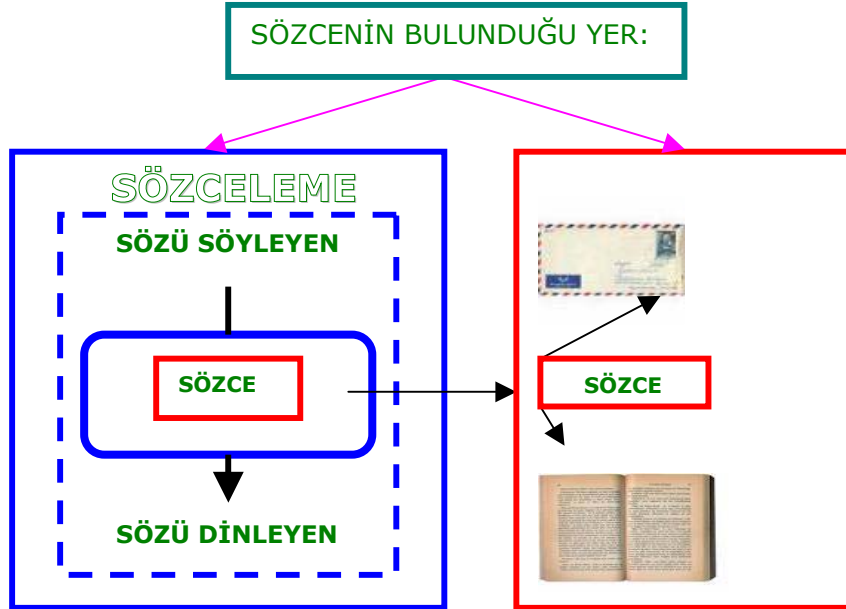
yardımla tespit edilebilir. Bunlara **sözceleme belirtileri "indis"** denir. Bu belirtiler şunlardır:

- 1) "Ben" zamiri, prensipte, yazan kişiyi (destinateur yahut emetteur) gösterir.
- 2) "Sen" yahut "siz" zamirleri, okuyucuya gönderir.
- 3) Yer göstericileri (les déictiques spatiaux): Bu kelimeler, ancak konuşanın bulunduğu yer bilirse kesin bir anlama kavuşabilir. Konuşucunun bulunduğu yer değiştiğinde, bu kelimelerin anlamı da değişir: Ör.: *Burada, şurada*.
- 4) Zaman göstericileri (Les déictiques temporels): Bunlar ancak sözceleme hali bilirse bir anlam kazanırlar: Ör.: *Bugün, dün, yarın*.

5) Değer hükümleri: Konuşucunun görüşleri, duyguları bazen ifadesine yansır, bunlar konuşucunun metne yansımış izleridir.

Günümüz dilbilimine göre metin (texte yahut énoncé) ve söylem (discours), farklı somut nesnelere değildir: Aynı metin, diyelim bir masal yahut gazete makalesi, seçilen yaklaşım tarzına göre metin yahut söylem olarak incelenebilir. Dil bilimi, metin grameri ve naratoloji, normal olarak metin üzerinde çalışır. Buna karşılık geniş anlamında olmak üzere söylem analizi metni ve onun sözcelenmesi (enonciation) arasındaki ilişkiyi, metnin üretimini belirleyen ideolojik, sosyolojik, psikolojik şartları inceler.

Sözce, sözceleme anı içinde de var olabilir, sözceleme anı dışında da var olabilir. Ancak bu olguyu, bağlı sözce ve kopmuş sözce ile karıştırmamak gerekir: Genel olarak, sözceleme anı içindeki sözceler, bağlı sözcedir, sözceleme anı dışındaki sözceler kopmuş sözcelecilerdir ama sözceleme anı içinde pekala kopmuş sözce bulunabilir:

Mesela sözceleme anı içinde bulunan bir sözce, pekala bir mektupta yahut bir kitapta da yer alabilir. Böyle bir durumda bu iki sözce arasında dilbilgisi açısından hiçbir fark yoktur. Ayrıca bu sözceler kopmuş sözce iseler aralarında anlam yönünden de fark olmayacaktır. Ancak bu iki sözce bağlı sözce ise onların yorumlanmaları farklı olacaktır. Bir romancı bağlı sözce kullandığında eserine gerçeklik duygusu kazandırabilmek ve sözün doğru anlaşılmasını sağlamak için,

bu sözün nerede, ne zaman vb. söylendiğini açıklayacak, anlatıcısı vasıtasıyla sözceleme halini tasvir edecektir.

Bu son söylediklerimizi, bağlı sözce ve kopmuş sözce gibi kavranması oldukça külfetli ve can sıkıcı olan iki kavramın bizleri birdenbire edebiyatın en halis konularına nasıl sürükleyebildiğini göstermek için söyledik. Çağdaş edebiyat araştırmalarının iki belirgin niteliği vardır: Onlar bizden çetin matematik problemleri kadar dikkat, ilgi ve sabır istemektedir. Diğer taraftan bu sabrı gösterdiğimizde ise edebî olguları sezgilerimizin bize sunduğu imkanların üstünde kavramamızı sağlamakta , ayrıca edebiyat olgularından açıklıkla ve kesinlikle söz etmemizi mümkün kılmaktadır.

Bunlar ise hiç de küçümsenecek kazançlar değildir.

©<http://www.ege-edebiyat.org>